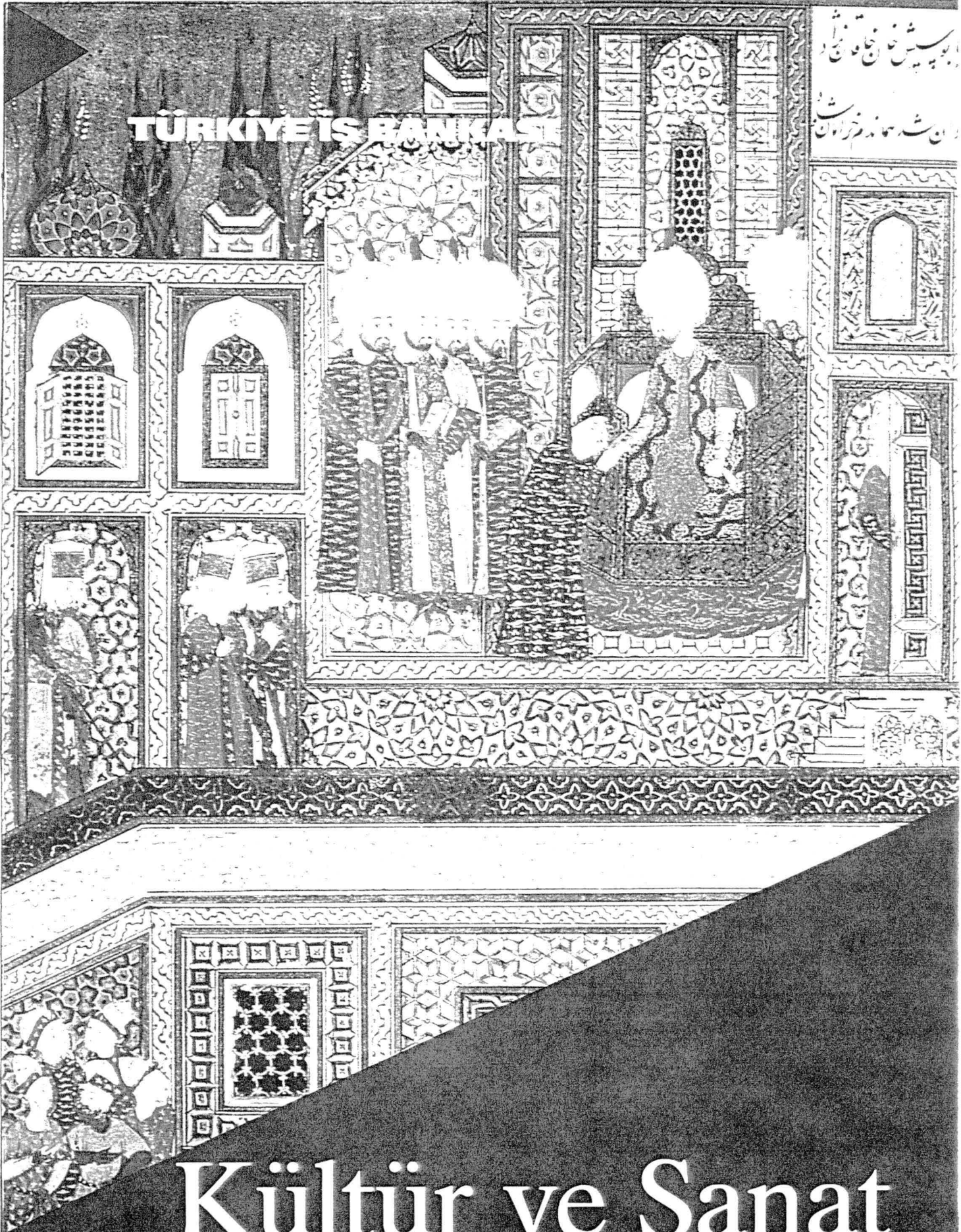

TÜRKİYE İŞ BANKASI

پوشش خان خانان
ان شہزادہ خزان

Kültür ve Sanat

5

D.B = 002038
S.N = md5

YIL : 2 SAYI : 5

TÜRKİYE İŞ BANKASI

MART 1990

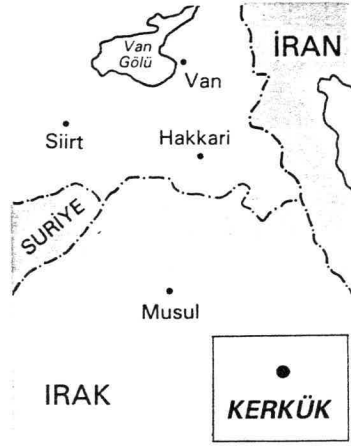
Kültür ve Sanat

DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

Türk Hat Sanatı Üzerine...	<i>Prof. Dr. Annemarie Schimmel</i>	5
Türk Minyatürlerinde Kuşlar	<i>Prof. Dr. Metin And</i>	10
İsveç'te Türklerle İlgili Eserler: İsveç Kraliyet Kitaplığı	<i>Prof. Dr. Günsel Renda</i>	19
Anadolu Kadınının Giyim Sanatı	<i>Dr. Nezihe Araz</i>	26
Şiir / Pamukkale	<i>Kerim Aydın Erdem</i>	33
Trabzon'un Ev ve Konakları	<i>Erdem Yücel</i>	34
Yurt Dışında Türk Mimari Eserleri : Kerkük Kalesi'nde Gök Kümbet	<i>Suphi Saatçi</i>	40
Gökyüzünde Yazı : Mahya	<i>Yard. Doç. Dr. Hasan Özönder</i>	44
Bursa'nın İncisi Yeşil Türbe'de Bir Gezinti	<i>Çiğdem Başkan</i>	48
Seyit Battal Gazi Külliyesi : Tarih İçindeki Yeri ve Önemi	<i>Çeyiz Zeynep Makal</i>	51
Şiir / İstanbul	<i>Muhsin İlyas Subaşı</i>	55
Ayvacık Bölgesi'nde Alaçuvallar	<i>Şerife Atlıhan</i>	56
Edirne II. Bayezid Külliyesi	<i>M. Fatih Müderrisoğlu</i>	63
Merzifon Ulu Camisi'nin Yeri : Merzifon'da Türk İslâm Eserleri	<i>Sadi Bayram</i>	69
Kemal Milâşlı ile Halı Üzerine	<i>Asuman Ersoy</i>	78
Cam Eserler Koleksiyonu	<i>Reha Günalp</i>	81
Türkiye İş Bankası'nın 1989 Büyük Ödülleri Açıklandı		86
İngilizce Özetler		88

Türk mimarlık ve sanat tarihinin gizli kalan bu eşsiz abidesini, ilk defa ilim âlemine duyuruyor ve mimarlık tarihi literatürümüze armağan olarak sunuyoruz.

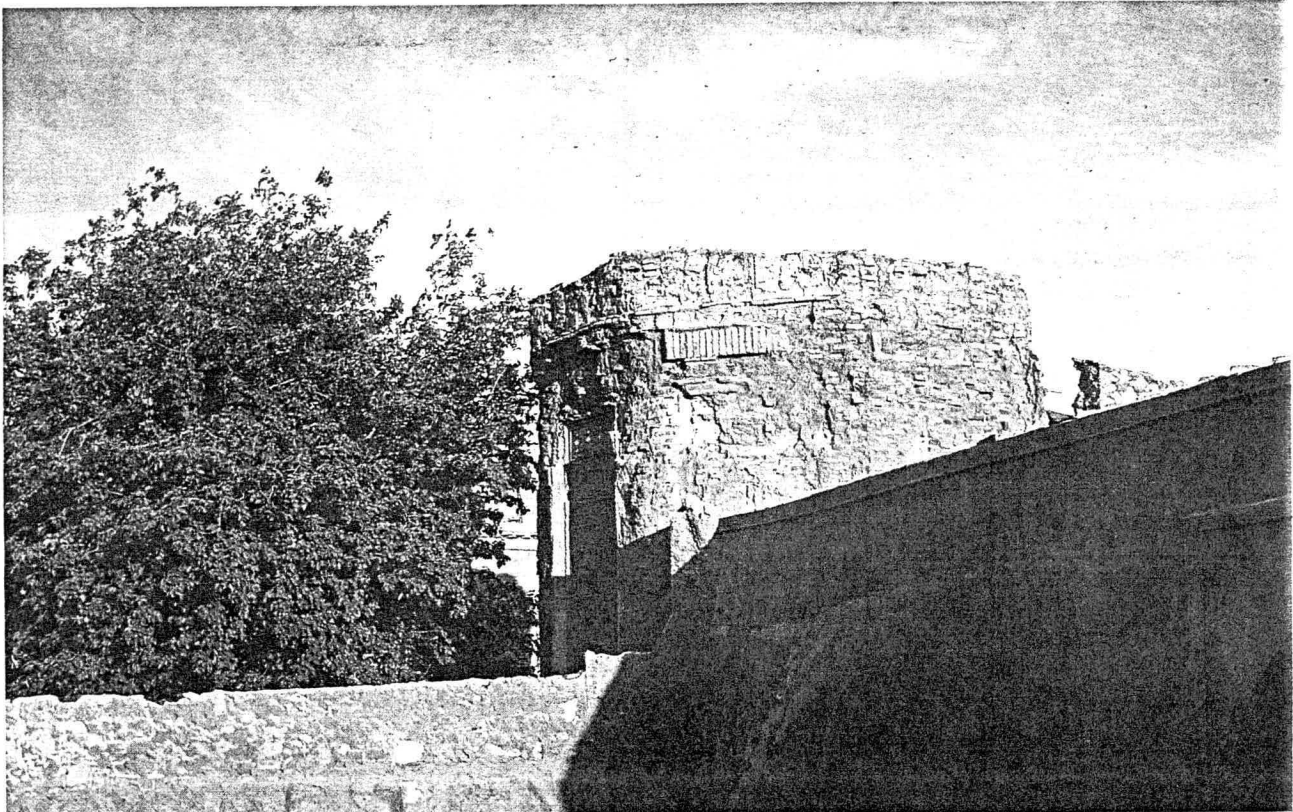
GİRİŞ

Irak'ın, Bağdat, Basra ve Musul'dan sonra en büyük şehri olan Kerkük'ün mimarlık abideleri, günümüze kadar ciddi bir araştırma konusu olmamıştır. Bunun başlıca sebebi, Kerkük'ün tarih boyunca ana güzergâhın, yani Dicle'nin batısındaki Musul-Bağdat yolunun dışında kalmasıdır. Nitekim, birçok seyyah gibi Evliya Çelebi de ana güzergâh üzerinden giderek, Kerkük'e uğramamıştır. Bu yüzden pek çok seyahatnâme koleksiyonunda yer almayan Kerkük, Evliya Çelebi'nin de ünlü Seyahatnâmesi'ne giremeyecek, şehrin XVII. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi sahibi olmaktan mahrum kalmışız. İkinci önemli sebep, Birinci Dünya Savaşı sonrası Kerkük'ün Türkiye toprakları dışında kalmış olmasıdır. Buna bağlı olarak, sanat ve mimarlık tarihçileri ile birçok Türkolog, Kerkük'te inceleme ve araştırma yapmak imkânından mahrum kalmıştır. Irak Türkleri'nin kültür merkezi durumunda olan Kerkük, bu kimliğiyle ister istemez Iraklı araştırmacıların ilgisi dışında tutulmuş ve bu yüzden Kerkük Türk kültürü tarihi açısından kapalı kutu olma vasfını sürdürmüştür. Bizim bu yazıda ele aldığımız Gök Kümbet adlı türbe

YURT DIŞINDA TÜRK MİMARİ ESERLERİ KERKÜK KALESİ'NDE GÖK KÜMBET

Suphi Saatçi Yüksek Mimar-Yazar

(Resim 1) : Kerkük Kalesi'nde Gök Kümbet

de,
ta k
nın

T
Kür
de k
sok
lu b
tan
duv
resi
zed
uyg
tur.
kile
hen
mek

İ
be (
Tür
yıpr
tır.
tüğt
çini
riba
yesi
kap
hak
rabe
lah,
mel
kân
rida
yük
plân
lidin
gim
kub
lan
yer

soy
dışa
dök
tuğl
Kuz
tün
mek
sitar
lem
ağır
yazı
Üst
oku

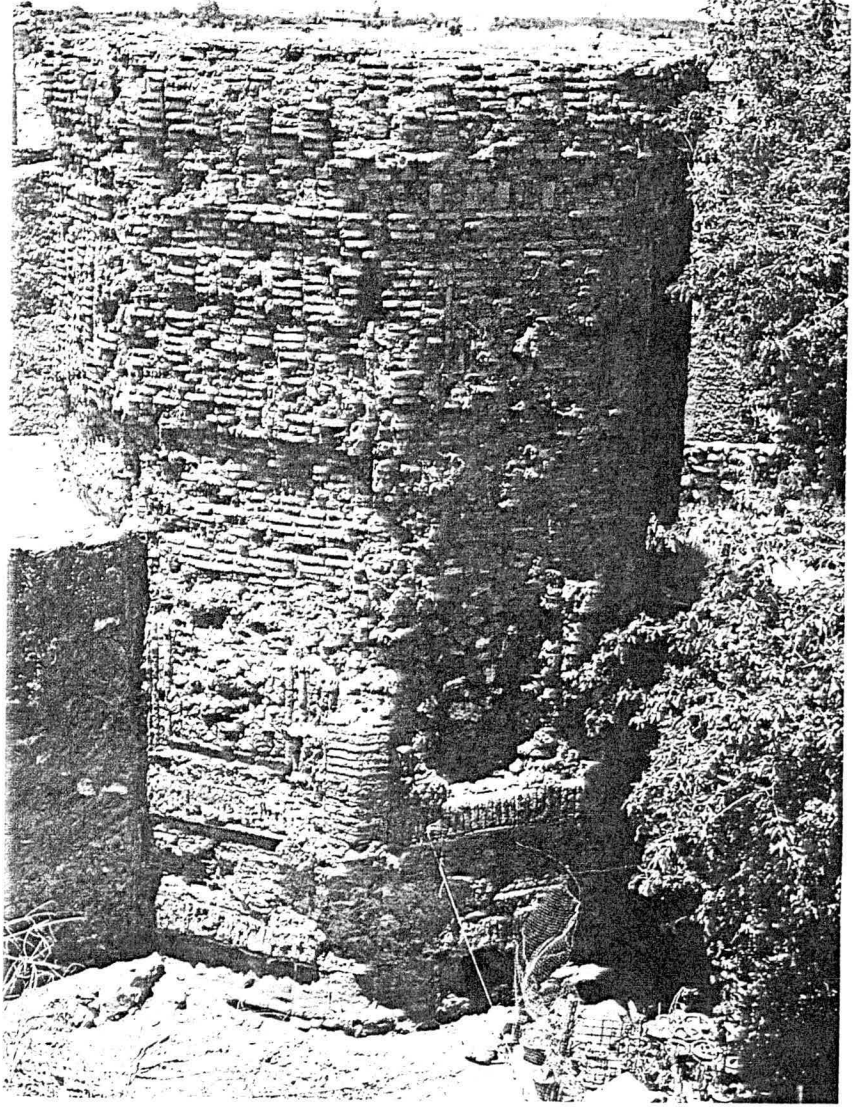
de, Kerkük'te günümüze kadar ayakta kalan ve ancak ilim dünyasınca tanınmayan eserlerden biri sayılır.

TÜR BENİN YERİ VE ŞEKLİ

Kerkük Kalesi'nde yer alan Gök Kümbet Türbesi, kalenin batı yönünde kapısı Topkapı'dan girişte sol yan sokakta Kemalzâdeler Konağı'nın avlu bitişiğinde bulunmaktadır. Sokaktan görülemeyen türbeye üç evin avlu duvar ve yapıları bitleştirilmiştir (Bkz. resim 1 ve 2). Türbeyi büyük ölçüde zedeleyen bu yapıların hangi tarihte uygulandığı hususunda bilginiz yoktur. Ancak türbenin 1939 yılında çekilen fotoğraflarında bu yapıların henüz türbeye bitleştirilmediği görülmektedir.

Dışarıdan sekizgen planlı olan türbe (Şekil 1) tuğladan inşa edilmiştir. Türbenin cephesi oldukça soyulmuş ve yıpranmış biçimde günümüze ulaşmıştır. İki katlı olan türbenin örtüsü çöktüğü için, üstü açık kalmıştır. İçindeki çinilerin çalınmasını ve içte fazla tahribat meydana gelmesini önlemek amacıyla pencereleri ve kapısı örülerek kapatılmıştır. Çöken çatısının biçimi hakkında bilgi sahibi olmamakla beraber, bölge özelliğine göre dıştan külah, içeriden kubbeli olması muhtemeldir. Türbeyi içeriden inceleme imkânına sahip olamadığımız için, dışarıdan içerisini merdiven yaslayarak, yukarıdan seyredebildik. İçten kare plânlı olan türbe, dört yandan kemerlidir. 1939 tarihli fotoğraftan edindiğimiz bilgilere göre, içte kare plandan kubbeye geçişler mukarnaslarla sağlanmıştır. Güney duvarında mihrap yer almıştır.

İçteki sırlı tuğla ve çinilerin yer yer soyularak döküldüğü izlenen türbenin, dışarıdan da aynı biçimde cephelerinin döküldüğü ve çok az miktarda sırlı tuğlaların izleri kaldığı görülmektedir. Kuzey cephesindeki giriş kapısının üstünde renkli kitabenin varlığı ilgi çekmektedir. XIV. yüzyıl anlayışını yansıtan kuzey cephesinde uygulanan süslemelerde lacivert ve beyaz renkler ağırlıktadır. Diğer tuğla kabartmalı yazıların büyük kısmı dökülmüştür. Üst kısımda sadece Besmele yazısı okunabilmektedir. Diğer cephelerde

(Resim 2) : Gök Kümbet'in güney-doğu görünüşü

geometrik tuğla süslemeler (Şekil 2), dönemin karakteristiğini yansıtır.

KİTÂBE VE TARİHLENDİRME

Gök Kümbet Türbesi'nin giriş kapısı üzerinde yapının renkli kitabe levhası (Resim 3) yer almaktadır. Yer yer dökülen ve renkli boyaları kaybolan levhada Arapça yazılan şu kitâbe okunmaktadır :

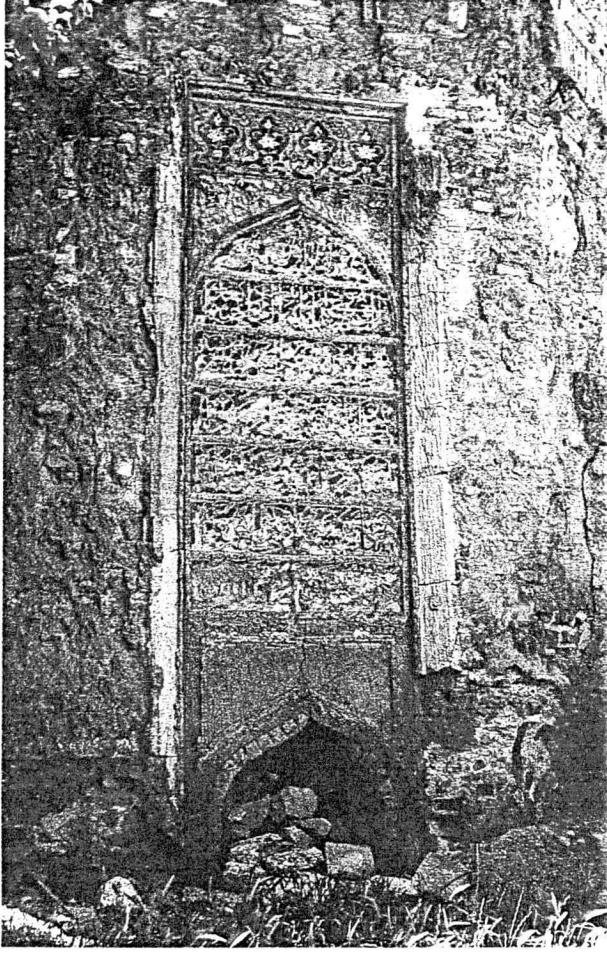
- ١ هذه تربة المرحومة السعيدة
- ٢ المنصبة في شبها باشا بنت الحاجية بغدا
- ٣ دخاتون بنت المرحوم السيد المسافر هند
- ٤ و بكا تامر توفت في تاريخ ذي ا
- ٥ لقعده من سنة اثنين وستين وسبعمائة
- ٦ ية وكانت (تعيبة) وكانت من العمر (ل) ها ا
- ٧ ربعة وعشرون سنة وصلى الله على محمد

Kitabenin okunuşu şöyledir :

- 1) Hâzihi türbet el-merhûme esa'ide
- 2) el munağğasa fi şebâbiha Başa bint el-Haciye Bağda
- 3) d Hatun bint el-merhûm esseyid el-Musafer Hind
- 4) u Buka Tamir teveffet fî târih zie
- 5) Ika'de min senet isneyn ve sittin ve seb'amâ
- 6) ye ve kanet (te'îse) ve kanet min-el-'ömr (le) ha a
- 7) rba'â ve 'îşrûne sene ve sallallâ-hî 'alâ Muhammed

Kitabenin Türkçesi şöyledir :

(Kitabe metni Arapça olduğu için, çeviride satır sıralarına uyulamamıştır)

(Resim 3) : Gök Kümbet'in giriş cephesindeki kitabe

(Bu gençliğinde muradına ermeyen rahmetli Musafir Hind u Buka Tamir'in kızı Hacıye Bağdat Hatun'un kızı rahmetli ve mutlu Başa (Paşa)'nın türbesidir. Yediyüztaltmışiki yılının Zilkadesi'nde yorgun ve yirmidört yaşında vefat etti. Allah'ın salâtı Muhammed'in üzerine olsun.)

Türbenin kuzey-doğu cephesinin en üst hizasında ise, kısmen dökülen Besmele بسم الله الرحمن الرحيم yazısı dikkati çekmektedir.

Kitabeye göre, türbe, H. Zilkade 762 (2 Eylül-1 Ekim 1361) tarihinde vefat eden Bağdat Hatun'un kızı Başa (veya Paşa)'ya aittir. Türbenin yapımı, bölgeye Celâyirîler'in hâkim olduğu döneme rastlamaktadır. Türbede gömülü olan kadının, ünlü Bağdat Hatun'un kızı olup olmadığına dair kesin bilgiye sahip değiliz. Bağdat Hatun'un gizlice doğurup, Kerkük'te yaşattığı kızının ölümü de gizli tutularak bu türbeye gömüldüğü düşünülebilirse de, bu hususta yorumda bulunmak bizim sahamızın dışındadır (1).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

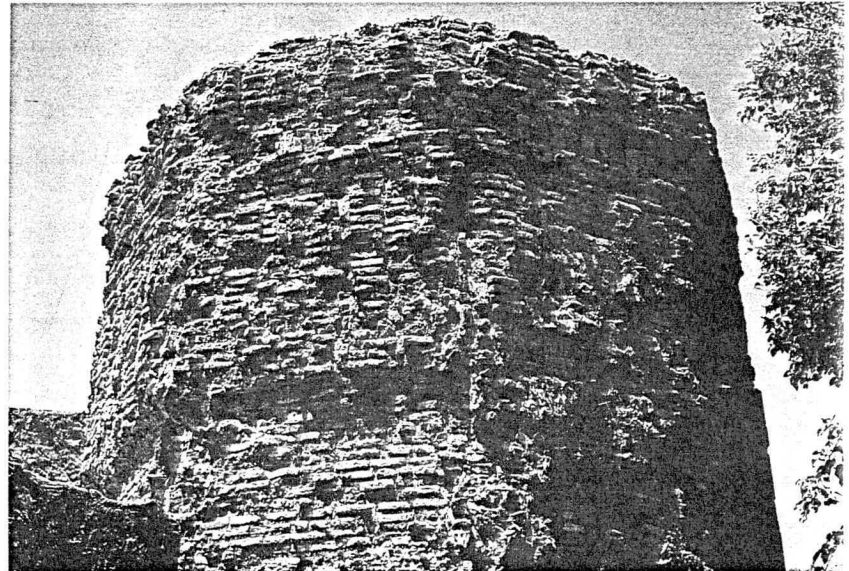
Türbe üzerine bugüne kadar hiçbir araştırma yapılmamıştır. Türbeyi, 1910 yıllarında Irak'ta çalışan, bu arada Kerkük Kalesi'ndeki eserleri ince-

leyen Alman arkeologlarından Friedrich Sarre ile Ernest Herzfeld (2) gözden kaçırmışlardır. H. 1325 tarihli Musul Salnâmesi'nde (3) türbe hakkında kısaca şu bilgiler yer almıştır : "Kerkük Kalesi'nde eşraftan Kemal-zâde Ahmet Bey'in konağına bitişik sekizgen biçiminde 10 m. yüksekliğinde Gök Kümbet adında, renkli çinilerle süslü türbe kısmen yıkılmıştır. Kapısı üzerindeki kitabeğe göre Selçuklu hanedanına mensup bir hatunun türbesi olduğu anlaşılmaktadır."

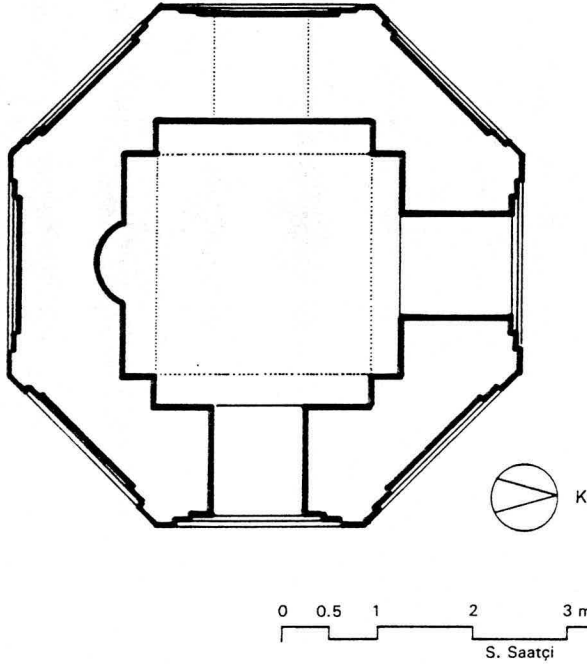
Başka bir kaynaktan (4) ise, türbenin Buğday Hanım adlı bir kadına ait olduğu yazılıdır. Bağdat'taki Eski Eserler Genel Müdürlüğü, türbenin varlığından ilk defa 1939 yılında haberdar olmuştur. Gök Kümbet ile ilgili, Müdürlüğün arşivindeki dosyası (5), 1978 yılında incelerken, el yazısı ile yazılan bir not ilimizi çekmiştir. Bu notta içeriden kare, dışarıdan sekizgen planlı yapının dış yüzünde sırlı çinilerle işlenmiş bitkisel motiflerle, yazılardan oluşan renkli süslemeler olduğu ayrıca rahmetli Nasır el-Nakışbendî'nin kısmen hatalı okuduğu kitabe yazılmıştır.

Yukarıda verdiğimiz bu bilgiler dışında, Gök Kümbet üzerine başka bir inceleme yapılmamıştır. Verilen bu bilgilerin bir kısmı da, gerçekle ilgisi olmayan sathî ve yanlış bilgilerdir.

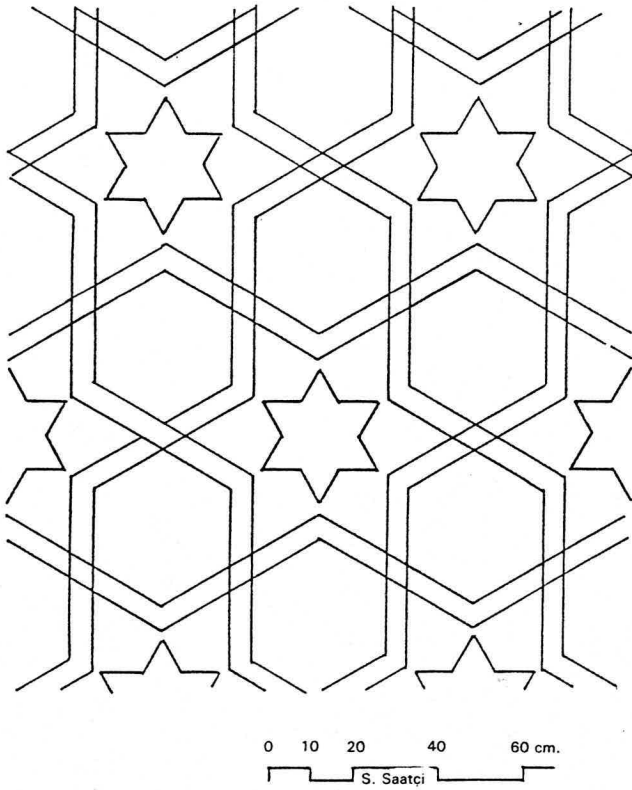
Rölövesini çıkardığımız türbenin

Gök Kümbet'in gövdesi.

Şekil 1 — Türbenin planı.

Şekil 2 — Türbenin cephesindeki geometrik süslemeler

plânından anlaşıldığı üzere, yapı form ve süsleme tekniği bakımından XIV. yüzyılda, Doğu Anadolu⁽⁶⁾ ve Azerbaycan⁽⁷⁾ havalisinde uygulanan örnekleri andırmaktadır. Irak'ta benzer örneği olmayan 1361 tarihli türbe, hiçbir onarım görmeden günümüze ulaşmıştır. Kerkük yöresinde tuğladan inşa edilen XIV. yüzyıla ait yapı sayısı hemen hemen yok gibidir. Kerkük Kalesi'nde günümüze ulaşan ve XIV. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilen Danyal Peygamber Camii'nin minaresi ile sadece bu türbe tuğla mimarisinin yegâne örnekleri sayılır. Bakımsız ve harap durumda olan türbenin, çevresinin açılarak bakıma alınması büyük önem taşımaktadır.⁽⁸⁾

Türk mimarlık ve sanat tarihinin gizli kalan bu eşsiz abidesini, ilk defa ilim âlemine duyuruyor ve mimarlık tarihi literatürümüze armağan olarak sunuyoruz.

DİPNOTLAR

- (1) Daha sonra İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'îd ile evlendirilen Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun ile geniş bilgi için bkz : B. Spuler, İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350, Çev. Cemal Köprülü, Ankara 1957, s. 138-143 Türk Ansiklopedisi, "Bağdat Hatun" maddesi.
- (2) F. Sarre-E. Herzfeld, Archäologische Reise Im Euphrat und Tigris-Gebiet, Berlin 1920. (Bu eserde Gök Kümbet ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur)
- (3) Musul Vilayeti Salnâme-i Resmîsîdir, Musul 1325, s. 213
- (4) C.J. Edmonds, Kurds Turks and Arabs, Politics, Travel and Research in north-eastern Iraq 1919-1925, Çev. Georgis Fethullah, Bağdat, 1971, s. 240
- (5) Bağdat Eski Eserler Genel Müdürlüğü arşivi, dosya No. 20/38, s.22
- (6) M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", Anadolu (Anatolia) XI-1967, Ankara 1969, s.94
- (7) K.M. Memmedzade, Azerbaycan'da İnşaat Saneti, Baku, 1978, s.146
- (8) Türbenin son yıllarda restore edilerek kurtarıldığını, memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz.